

Висновки. Підлітки з акцентуаціями характеру складають групу підвищеного ризику розвитку порушень психічного здоров'я у зв'язку з негативним впливом навколишнього середовища та психічних травм. Являючись крайніми варіантами норми акцентуації характеру, виступають як фактор, який підвищує ризик розвитку психогенних нервово-психічних порушень і деструктивних проявів поведінки.

Отже, несприятливі умови особистісного розвитку підлітків, які характеризуються суперечливістю і дисгармонійністю призводять до проявів антисоціальної поведінки. Можна передбачити, що девіантна поведінка формується саме на основі типів акцентуацій характеру і викликає їх трансформацію, що призводить до зміни її проявів.

Вивчення даної проблеми не є вичерпаним й потребує подальшого розгляду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Леонград К. Акцентуирование личности. – Киев, 1981. – 236 с.
2. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков – М., 1983. – 127с.
3. Личко А.Е., Попов Ю.В. Делинквентное поведение, алкоголизм и токсикомании у подростков / А.Е. Личко, Ю.В. Попов. – М., 1988.– 180 с.
4. Петровський А.В. Вікова і педагогічна психологія – М.: Знання, 1982. –179с.
5. Психологический словарь/ Под ред. В.В. Давыдова. – М:Педагогика, 1983. – 547с.

Стойко В.

Науковий керівник – доц. Гузар О. В.

ЗНАЧЕННЯ СЛОВНИКОВОГО ЗАПАСУ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

Світ сповнений великою кількістю таємниць, одна з найбільших з-посеред них – слово. Воно супроводжує нас упродовж всього життя. Через материнські казки та колискові відбувається перше знайомство зі словом і залучення до краси рідного слова, у слові постають сторінки давньої історії, здобутки сьогодення, уявлення про майбуття. Саме тому надзвичайно важливо збагатити словник молодшого школяра новими словами, навчити учнів розрізняти їх та правильно використовувати їх у своєму мовленні, адже саме в початковій школі учні отримують ті знання, які стануть міцною основою для майбутнього навчання і вдосконалення отриманої початкової освіти.

Актуальність роботи полягає у тому, що у сучасній методиці система вправ і завдань, котра покликана збагачувати словниковий запас учнів початкової школи, недостатньо розроблена і потребує уточнення та конкретизації.

Мета дослідження – проаналізувати та обґрунтувати систему роботи над вдосконаленням словникового запасу молодших школярів.

Питанням збагачення словникового запасу молодших школярів, як одного із засобів розвитку зв'язного мовлення, багато уваги приділяли мовознавці, методисти та психологи: К.Ушинський, Ф.Буслаєв, І.Срезневський, Д.Тихомирова, О.Леонтьєв, В.Мухіна, І.Синиця, Г.Ушакова, Л.Варзацька, М.Львов, В.Мельничайко, Г.Рамзаєва, Г.Фомічева та ін.. Ці вчені «досліджували переважно загальнометодичні аспекти активізації та розвитку активного й пасивного словника учнів різного віку» [2, 31].

Що таке словничок молодшого школяра? *Словник учня – це «словниковий запас школярів, за допомогою якого він бере участь у навчально-виховному процесі. Специфіка збагачення словникового запасу учнів під час вивчення літератури полягає в тому, що це відбувається на основі виявлення зобразально-виражальних можливостей слів, осягнення яких стає наслідком прочитання й засвоєння учнями художніх творів»* [8, 91].

Діти приходять до школи з різним запасом слів, значення яких їм відомі. Першокласники, які оволоділи значною кількістю слів рідної мови, повноцінно сприймають, а отже, розуміють звернене до них мовлення. Ці діти без особливих труднощів висловлюють власні думки. Інша річ, коли з певних причин словник дитини залишився нерозвинутим, бідним. Ідеться як про активний, так і про пасивний лексичний запас мовлення.

З приходом дитини до школи починається цілеспрямований процес удосконалення дитячого мовлення на лексичному рівні. Правильно організувати різноманітну роботу над словником учнів можна лише тоді, коли педагог має наукові знання про стан та перспективи розвитку лексичного запасу молодшого школяра.

Науковці стверджують, що обсяг пасивного словника шестирічної дитини становить 3—4 тис. слів. Відносна обмеженість лексичного запасу дітей, що приходять до школи, пояснюється кількома причинами:

- Коло знань та уявлень про суспільне життя, природу в дітей ще вузьке.
- Нерідко за словами, вживаними дітьми шести-семирічного віку, немає точних уявлень і понять.
- Словник учнів ще не впорядкований і не систематизований; діти, користуючись словами, не бачать подібності і відмінності між багатьма близькими, але не тотожними словами.
- Словник школярів розвинутий однобічно: у ньому більше конкретних, загальноживаних слів.
- Мовлення першокласників нерідко характеризується емоційною безбарвністю, невиразністю, повторенням тих самих слів.

За час навчання в початковій школі пасивний лексичний запас дітей збільшується вдвічі. Однак, окрім кількісного поповнення, збагачення словника, у ньому відбуваються якісні зміни. Вони стосуються уточнення значень слів, засвоєння їх смислових відтінків, розуміння явищ синонімії, антонімії, багатозначності слів, уживання фразеологізмів тощо. Початкове навчання створює сприятливі умови для активізації слів рідної мови в усному і писемному мовленні школярів. Загалом, змінюється ставлення дітей до слова, посилюється увага до найтонших відтінків його семантики, звукової оболонки, сфери вживання. У школярів виробляється лексичне чуття, смак до точного й виразного слова.

К. Д. Ушинський писав: «У дітей запас слів і форм рідної мови зазвичай не малий, але вони не вміють користуватися цим запасом, і ось ця навичка відшукувати швидко й точно в пам'яті потрібну форму є однією з найважливіших умов розвитку дару слова. Учителю має дати дітям цю навичку, водночас, збагачуючи поступово розумовий запас, розвивати в дітях чуття мови, яке вгадує, що форма не та, яка потрібна» [9, 196].

Результати численних досліджень словника молодших школярів дають підстави зробити висновки про необхідність організації систематичної роботи з метою його кількісного і якісного збагачення. Слід цілеспрямовано розвивати мовленнєві здібності дітей, постійно привертати їхню увагу до існуючих смислових зв'язків між словами, розширювати запас асоціацій, удосконалювати його за рахунок засвоєння синонімічних та антонімічних засобів [4, 167].

Об'єктом словникової роботи є слово як складна й багатогранна мовна одиниця, що охоплює лексичне значення, граматичні властивості, вимову і правопис, можливості сполучатися з іншими словами. Саме тому словникова робота має супроводжувати вивчення молодшими школярами всіх розділів початкового курсу української мови. Відповідно до цього визначають і види словникових вправ (лексико-семантичні, лексико-граматичні, лексико-орфографічні, лексико-стилістичні). Під час їх виконання увага учнів зосереджується навколо:

- слів, значення яких вони не розуміють;
- лексико-семантичних рядів слів;
- лексичних засобів, їх функціонування в текстах різних типів і стилів;
- помилок і недоліків у вживанні слів, відповідності лексичного запасу літературній нормі.

Сучасний погляд на процес породження висловлювання передбачає пошук слова, вибір із кількох імовірних лексичних одиниць однієї найточнішої. Мовцеві потрібно забезпечити нормативні зв'язки слів у складі мовленнєвого цілого, правильність лексичних комбінацій.

У структурі лексичної мовленнєвої навички сучасні вчені-методисти виділяють такі компоненти:

- знаходження потрібного слова в пам'яті;
- вимова слова на основі володіння його фонетичною формою;
- побудова сполучення слів на основі смислової узгодженості й володіння граматичною нормою;
- введення словосполучення в речення, текст.

Накопичення словника завжди було і нині є важливим елементом у системі роботи з розвитку мовлення школярів.

У роботі над формуванням словника молодших школярів відомий російський методист М. Р. Львов визначає такі основні напрями:

збагачення словника учнів, тобто засвоєння нових слів, яких школярі раніше не знали зовсім, чи нових значень тощо. Доведено, що учень на уроках мови повинен додавати до свого словника 4-6 слів за день. Виконувати це завдання означає сприяти кількісному купченню слів, що необхідні дитині для мовленнєвого спілкування з оточуючими;

уточнення словника, тобто поглиблення розуміння вже відомих слів, з'ясування їхніх відтінків, різниці між синонімами, антонімами, аналіз багатозначності, введення окремих слів у контекст, засвоєння емоційно забарвлених слів. Під цим завданням розуміємо допомогу дитині у засвоєнні значення слів, а також їх запам'ятовування. Поряд із закріпленням словника вирішується й інше завдання - уточнення значення слова, поглиблення його значення;

активізація словника, тобто перенесення якомога більшої кількості слів із пасивного словника в активний, введення слів у словосполучення, речення, з'ясування доречності використання того чи іншого слова. Активізація словника – найважливіше завдання словникової роботи. У процесі цієї роботи вчитель спонукає дітей вживати в мовленні найбільш точні слова, що підходять за змістом. Спеціальні прийоми активізації словника повинні викликати в дитини увагу до вибору слова, формувати точність та яскравість мовлення;

усунення нелітературних слів (діалектизмів, жаргонізмів, просторічних і знижених за значенням слів), які нерідко вживають школярі, виправлення вад вимови, наголошування слів.

У збагаченні й уточненні словника учнів важливу роль відіграє робота над ознайомленням із лексичним значенням слова. Під час пояснення значення слова, як і в будь-якій навчальній діяльності, необхідно керуватися загальними дидактичними настановами, спрямованими на підвищення ступеня самостійності та пізнавальної активності самих учнів. Із цього приводу М. Р. Львов зазначає: «Домогтися, щоб самі школярі не тільки напевно вловили значення нового слова в тексті, а й зуміли пояснити його значення — означає забезпечити їхній розумовий розвиток, виховувати самостійність» [3, 215].

У визначенні системи організації лексичного матеріалу на всіх етапах навчання слід виходити з того, що в її основі лежать як загальні принципи, так і диференційовані. Перші залежать від внутрішньомовних, внутрішньосистемних зв'язків лексики української мови; другі — від екстралінгвістичних, позамовних факторів. Саме врахування системи категорій реальної дійсності — сфер діяльності, в яких перебігає комунікація і які подані в програмі у вигляді тем, дає можливість будувати словникову роботу за тематичним принципом. Завдяки цьому встановлюються смислові зв'язки між словами, досягається краще розуміння їх значення і вживання [1, 2].

Процес збагачення словникового запасу учнів початкових класів вимагає аналізу основних вимог лексичної роботи, з'ясування прийомів семантизації незнайомих дітям слів та ефективності використання словниково-семантичних вправ [5, 73].

Завдання вчителя у проведенні словникової роботи полягає в тому, щоб школярі правильно сприйняли незнайоме слово в тексті, зрозуміли це слово з усіма його відтінками, засвоїли і закріпили у процесі виконання різних вправ і, головне, вжили його самостійно в потрібній ситуації.

Методика збагачення словникового запасу молодших школярів враховує специфіку слова як одиниці мови: безпосередній зв'язок слова із зовнішнім світом, його зв'язки з іншими словами, особливості лексичного значення слова в системі з іншими словами й у різних функціонально-значеннєвих типах мовлення. Відповідно до цих особливостей слова виділяють такі принципи методики збагачення словникового запасу учнів:

- співвіднесення слова і реальної дійсності (предмета або малюнка цього предмета) у тлумаченні лексичного значення слова (екстралінгвістичний або позамовний принцип);
- з'ясування значення слова в його родовидових, синонімічних і антонімічних зв'язках, у його структурно-семантичних відносинах зі спорідненими словами (парадигматичний принцип);
- аналіз слова в його оточенні з іншими словами з метою виявлення валентних зв'язків (синтагматичний принцип);
- дослідження вживаності слова у певних стилях (функціональний принцип);

включення слова в контекст словосполучення, речення, складного синтаксичного цілого (контекстуальний принцип) [5, 73-74].

Здійснення словникової роботи на уроках української мови за такими принципами передбачає виконання вправ на зразок:

1. Проаналізувати малюнки без підписів подані в підручнику української мови до текстів вправ.

2. Пояснити значення запропонованих учителем слів. До кожного з них дібрати ряд синонімів і пояснити значення кожного такого синоніма.

3. Зіставити слова, схожі за звучанням і значенням.

Як свідчить практика викладання мови, основою словникової роботи є опора на лексичне значення слова. На тлі цього поняття визначається зміст словникової роботи: пояснення значень нових слів, установлення системних відношень між словами, добір стрижневих (ключових) слів і виражальних засобів для конструювання певного висловлювання, виявлення лексичних недоліків свого й чужого мовлення [6, 75].

Робота над значенням і вживанням слова є найголовнішим етапом у процесі словникового опрацювання лексичних одиниць і проводиться з опорою на стилістично диференційований контекст, який відображає художнє, наукове, публіцистичне мовлення. І саме роботі над попередженням та виправленням лексичних помилок підпорядковується система вправ. Найчастіше для цього використовуємо такі вправи:

тлумачення значень слів і стійких словосполучень;
 групування слів за певними граматичними ознаками;
 аналіз лексичних і фразеологічних одиниць у тексті;
 конструювання словосполучень, речень, текстів із певними лексичними або фразеологічними одиницями.

Оскільки словникова робота проводиться у процесі вивчення всіх розділів шкільної програми з української мови, то й зміст лексичних вправ має бути досить різноманітним.

З погляду дидактичних завдань ці вправи можна поділити на такі групи:

- 1) лексичні;
- 2) граматичні;
- 3) лексико-орфографічні;
- 4) стилістичні.

Лексичні вправи спрямовані на з'ясування семантики слова, його основних ознак, ознайомлення із словниковим складом української мови, сферою вживання різних лексичних шарів. Тому на таких уроках даємо учням завдання:

1. Користуючись коротким тлумачним словником української мови, з'ясувати, які значення можуть мати запропоновані вчителем слова, наприклад: батьківщина, безсмертний, виборювати, глашатай, заповіт, неосяжний, титан.

2. Які прийоми використані для тлумачення слів: вежа, велетень, довіряти, неологізм, операція, протидія.

3. Виписати з тлумачного словника 10 слів, з'ясувати їх лексичне значення й граматичні ознаки, ввести їх у речення.

Лексико-граматичні вправи використовуються для засвоєння знань із граматики й повторення теоретичних відомостей із лексики, збагачення словника, розвитку мовлення учнів. Даємо завдання учням: користуючись тлумачним словником, визначити лексичне та граматичне значення слів: наказ, телефон, нагода, акт, метробудівець, дилер, інновація, акція, заява, запит, партер, оренда, дипломат, інформація, суфікс. Аналізуємо результат, з'ясуємо, які з цих слів мають «вихід» на певні професії.

Важливе значення мають лексико-орфографічні вправи. Це завдання, які, з одного боку, пов'язані із засвоєнням граматичного матеріалу, правописних норм, а з іншого - із засвоєнням лексичних понять. Доречними тут будуть вправи, в яких треба переписати текст, вставляючи пропущені літери, пояснити лексичне значення виділених слів, дібрати до них синоніми.

Лексико-стилістичні вправи передбачають вироблення в учнів навичок правильного використання слова у певному стилі мовлення. Розкриваючи стилістичну функцію слів, ці вправи збагачують словниковий запас учнів, вчать розмежовувати стилістичні ознаки лексики, чітко і ясно виражати свої думки. Це, зокрема, завдання на з'ясування лексичного значення

слів; визначення, в яких стилях мовлення вони можуть уживатися. Обговорюючи результати виконання таких вправ, важливо звертати увагу дітей на конкретні випадки вживання окремих слів, на те, яких професій вони можуть стосуватися.

Такі вправи необхідно виконувати упродовж усього періоду вивчення учнями української мови.

На думку вчених, учитель повинен чітко усвідомлювати перевагу системного підходу до роботи над збагаченням словника, що передбачає володіння технологією певних форм словниково-семантичної роботи. На уроці мови доцільно виділяти такі дві форми словниково-семантичної роботи:

- 1) супровідне пояснення значення невідомих дітям слів;
- 2) поглиблена робота над окремими словами.

Практика навчання мови доводить, що для супровідної роботи слід добирати не більше п'яти слів, оскільки збільшення кількості негативно позначиться на ефективності запам'ятовування семантики цих слів. У ході вивчення граматичних або орфографічних тем супровідна словниково-семантична робота може бути реалізована як додаткове завдання до вправ [7, 29].

Методика початкового навчання української мови налічує чимало прийомів ознайомлення учнів з новим словом і його значенням: демонстрування предмета чи малюнка (для слів із предметним значенням); з'ясування значення слова за тлумачним словником; використання контексту; добір синонімів; добір антонімів; добір до слова родової назви або до родової назви — окремих його видових назв; пояснення слова з опорою на його родову чи родову ознаку; морфемний або елементарний словотворчий аналіз; етимологічний аналіз; переклад слова іншою мовою, яку знають учні даного класу.

Прийоми ознайомлення учнів з семантикою слова різноманітні, але вибір способу їх семантизації зумовлений конкретними дидактичними завданнями, а головне — доцільністю використання кожного з них.

Програма з рідної мови вимагає від учителя здійснення систематичної словникової роботи, що має забезпечити необхідну лексичну підготовку учнів. Розглядаючи питання збагачення словникового запасу молодших школярів, методисти висувають положення про цілеспрямованість лексичної роботи. Важливо не лише розширювати словниковий запас учнів, а й розвивати вміння користуватися виражальними можливостями слова для точної передачі думки.

У методиці роботи над словниковим запасом молодших школярів виділяють такі аспекти:

1. Працювати над словниковим запасом дитини необхідно не тільки на уроках рідної мови, але й під час вивчення усіх предметів, передбачених сучасною програмою.
2. Робота над словом не закінчується після дзвоника, а продовжується після уроків, на перервах, під час навчальних екскурсій, культурних заходів, спільних мандрівок.
3. Сучасна школа не може працювати ізольовано від сім'ї, позашкільного дозвілля.
4. Під час роботи над розвитком мовлення не може бути зневажливого ставлення до слова. Всі неправильно вжиті слова, вислови, інтонацію, наголос, динаміку, звороти потрібно зауважувати і виправляти.
5. Уся робота налаштовується на позитивний лад. Спроби учня використати слово підтримуються, заохочуються.

Важливою умовою засвоєння значення слів є не тільки їх усвідомлення, а й використання в мовленні, забезпечення засвоєння учнями нових слів з опорою на власний мовленнєвий досвід школярів, адже рівень мовленнєвого розвитку учнів залежить не тільки від запасу слів, а й від уміння користуватися ними для конструювання власних висловлювань. А. П. Коваль говорить що тільки та людина, яка засвоїла і літературну мову і безліч образних засобів може добре і гарно розмовляти.

Дослідники стверджують, що успішність словникової роботи забезпечується дотриманням низки методичних рекомендацій:

- удосконалення лексичного запасу дитячого мовлення має відбуватись систематично на кожному уроці як рідної мови, так і інших шкільних предметів;
- добір змісту і прийомів словникової роботи слід здійснювати з урахуванням вікових особливостей школярів, рівня розвитку їхнього мовлення;

□ організація словникової роботи має враховувати всі лексико-граматичні властивості слова й особливості його вживання в мовленні, забезпечувати тісний взаємозв'язок з вивченням різних розділів початкового курсу рідної мови;

□ усі словникові вправи необхідно будувати на основі тексту, розкривати учням сполучуваність слів, точність і доцільність їх уживання в мовленні.

Отже, словникова робота на уроках розвитку зв'язного мовлення в початкових класах є однією зі складових роботи з розвитку мови учнів. Оволодіння словниковим складом літературної мови стає необхідною умовою вивчення учнями української мови. З метою підвищення мовленнєвої культури особливу увагу необхідно приділяти збагаченню словникового запасу молодших школярів, а також формувати у них навички вибирати із свого словникового запасу для висловлювання думки ті слова, які найбільше відповідають змісту висловлювання і роблять його правильним, влучним та виразним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко Н. Словникова робота як один із аспектів реалізації соціокультурної змістової лінії / Н. Бондаренко // Українська мова і література в школі / гол. ред. О. Н. Хорошковська. – 2007. – № 7-8. – С. 2-5.
2. Карунна Н. Збагачення словникового запасу під час засвоєння граматики-орфографічних знань // Початкова школа / гол. ред. А. М. Лук'янець. – 1991. – №2. – С. 31-32.
3. Львов М. Р. Методика обучения русскому языку в начальных классах: учебное пособие для студентов педагогических институтов по специальности "Педагогика и методика начального обучения" / [М. Р. Львов, Т. Г. Рамзаева, Н. Н. Светловская]. – М.: Просвещение, 1987. – 415 с.
4. Методика навчання української мови в початковій школі: навчальний посібник для студентів факультету підготовки вчителів початкових класів / [за наук. ред. М.С. Вашуленка]. – К.: Літера ЛТД, 2010. – 346 с.
5. Полєвікова О. Шляхи збагачення словникового запасу першокласників / О. Полєвікова // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія Педагогіка / гол. ред. Г. Терещук. – 2009. – № 4. – С. 73-78.
6. Россихіна О. Збагачення словникового запасу учнів на уроках української мови з огляду на їх профільне самовизначення та майбутню професійну орієнтацію / О. Россихіна // Рідна школа / гол. ред. Д. Андрійко. – 2011. – №1/2. – С. 74-76.
7. Симоненкова Т. Збагачення словникового запасу учнів як важливий чинник формування комунікативної компетентності / Т. Симоненкова // Українська мова і література в школі / гол. ред. О. Н. Хорошковська. – 2011. – № 8. – С. 27-32.
8. Ситченко А.Л. Методика викладання літератури: Термінологічний словник / [А.Л. Ситченко, В.І. Шуляр, В.В. Гладішев]. — К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2008. — 132 с.
9. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори у 2 т. : Проблеми російської школи / К. Д. Ушинський. – К. : Радянська школа, 1983. – Т. 2 – 360 с.

Чабай О.

Науковий керівник – доц. Онишків З.М.

ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЗАГАЛЬНОНАВЧАЛЬНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК

Освіта – важлива сфера життя суспільства та кожної особистості зокрема, адже лише людина, що володіє ґрунтовними знаннями, уміє їх застосовувати на практиці, може реалізувати себе в житті, і лише освічені, розумні люди можуть забезпечити розвиток держави.

Спрощення способів та розробка доступних засобів пошуку інформації ставить перед нами запитання: чи доцільно розглядати школу, вчителя як основний шлях отримання знань, адже сучасне інформаційне суспільство вимагає від школи не просто передачі знань, умінь та навичок, а й формування компетентної в усіх сферах життя особистості.

Для цього сучасний вчитель повинен ставити перед собою перспективну мету: підготувати дитину не до окремого уроку, а до самостійного життя.

Проте, оцінюючи рівень самостійності школяра, учитель, зазвичай, констатує вміння дитини самостійно розв'язати задачу, відповісти на запитання, опрацювати матеріал за підручником. І лише частина вчителів знає, чи зможе учень самостійно проаналізувати свій шлях до вирішення завдання, усвідомити труднощі пошуку відповіді, чи сформулює нове запитання. Також і учні схильні оцінювати свою навчальну працю здебільшого за